ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ І ЗВ'ЯЗКУ

ВІЙСЬКОВА ПСИХОЛОГІЯ І ПЕДАГОГІКА: ФОРМУВАННЯ ЗАХИСНИКА УКРАЇНИ

Підручник

2-ге видання, змінене і доповнене

Львів
ФОП Марченко Т.В.
2027

УДК 355.233.2+370.711+156.5
В42

Авторський колектив:

Л. Снігур (автор передмови, вступу; розділів 1; 1.2; 2.1; 2.5–2.8; 14–18, післямови), ***В. Михайленко*** (автор-укладач розділів 2.5; 8.1; 9, 19.5), ***Н. Білоножко*** (розділ 3; 7.6), ***В. Буганова*** (розділ 2.2), ***Д. Здебський*** (автор розділів 4.1–4.2), ***Т. Остапчук*** (автор розділу 13), ***О. Гібало*** (автор розділів 7.1–7.5, 8.2–8.6), ***О. Булгакова*** (автор розділів 5; 6; 7.1–7.5), ***Ю. Музика*** (автор розділів 19.1–19.3), ***Г. Шпатаківська*** (автор розділу 19.4)

Науковий редактор: ***Л. Снігур***

Рецензенти:

Олексій Чебикін, доктор психологічних наук, професор;
Майя Сіцінська, доктор наук з державного управління, кандидат психологічних наук, професор;
Юлія Чумаєва, кандидат психологічних наук, старший дослідник

Рекомендовано до друку навчально-методичною радою Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку *(протокол №8 від 8.10.2025 р.)*

Колектив авторів дякує
за сприяння у підготовці підручника
Дарині Олександрівні Кошелаб

Військова психологія і педагогіка: формування захисника України : підручник / авт. кол.: Л. Снігур, В. Михайленко, Н. Білоножко [та ін.] ; наук. ред. Л. Снігур. — 2-ге вид., змінене і доповн. – Львів : Видавець ФОП Марченко Т.В., 2027. — 600 с.

В42

ISBN 978-617-8682-97-2

У підручнику викладено основи військової психології та педагогіки для майбутніх професійних захисників У країни, розкрито психологічні особливості управління, структура діяльності, стилі управління, конфлікт та дисципліна у військових колективах; надані методики діагностики малих груп; методики підтримки психологічної стійкості військовослужбовців під час воєнного стану .

Підручник адресовано студентам, курсантам та ад'юнктам, що вивчають військову психологію та педагогіку і процес відновлення людини в складних умовах сучасного життя.

УДК 355.233.2+370.711+156.5

ISBN 978–617–8682–97–2

© Снігур Л., Михайленко В., Білоножко Н. та інші, 2027
© Видавець ФОП Марченко Т.В., 2027

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА		**8**
ВСТУП		**12**
ЧАСТИНА ПЕРША. ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЇ		**22**
РОЗДІЛ 1. ПРЕДМЕТ, МЕТОДИ ТА ЗАВДАННЯ ПСИХОЛОГІЇ		**22**
1.1	**Предмет та історія психології**	**22**
1.2	**Методологія, методи психології та їх використання у практиці професійного навчання та вихованні особистості**	**25**
1.3	**Завдання та тенденції розвитку психології**	**36**
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ		**44**
2.1	**Поняття особистості у психології, становлення особистості воїна і громадянина**	**44**
2.2	**Структура особистості та розвиток індивідуальності**	**47**
2.3	**Становлення особистості воїна у сім'ї**	**69**
2.4	**Теоретичні підходи до становлення особистості воїна і громадянина**	**72**
2.5	**Практичні дії особистості для відновлення в умовах бойових дій**	**74**
2.6	**Життєвий шлях особистості громадянина як захисника країни**	**96**
2.7	**Гуманістичні погляди на розвиток людини в національній спадщині психолого-педагогічної думки**	**101**
2.8	**Духовність особистості як громадянина країни та її захисника**	**109**
2.9	**Становлення особистості в юнацькому віці**	**116**
РОЗДІЛ 3. ПСИХІЧНІ ПІЗНАВАЛЬНІ ПРОЦЕСИ ОСОБИСТОСТІ		**124**
3.1	**Психічне життя людини та особливості процесу відчуття у військовій діяльності**	**124**
3.2	**Сприймання**	**127**
3.3	**Мислення**	**129**
3.4	**Пам'ять**	**135**
3.5	**Уява**	**138**
3.6	**Уявлення**	**140**
3.7	**Мовлення**	**141**
3.8	**Види і властивості уваги воїна**	**150**
РОЗДІЛ 4. АНАТОМІЯ, ФІЗІОЛОГІЯ ТА БІОЛОГІЯ ЛЮДИНИ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ВОЇНА		**155**
4.1	**Анатомія, фізіологія та біологія воїна**	**155**
4.2	**Темперамент та характер воїна та народу**	**177**
4.3	**Спрямованість**	**194**
4.4	**Психологічні механізми розвитку спрямованості особистості воїна і громадянина**	**206**
4.5	**Здібності**	**214**
4.6	**Громадянськість як інтерактивна якість особистості та її розвиток**	**218**
РОЗДІЛ 5. ПСИХОЛОГІЯ КОМАНДОУТВОРЕННЯ		**226**

5.1	**Поняття вищого рівня функціонування соціальної групи та її психологічна структура**	**226**
5.2	**Керівництво взаємовідносинами у колективі**	**231**
5.3	**Основні напрямки роботи командира щодо управління громадською думкою колективу**	**237**
5.4	**Шляхи впливу на колективний настрій**	**238**
5.5	**Можливості впливу командира на колективні традиції**	**238**
РОЗДІЛ 6. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ КОЛЕКТИВАМИ		**240**
6.1	**Емоції та почуття особистості**	**240**
6.2	**Воля і вольові якості особистості**	**246**
РОЗДІЛ 7. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ КОЛЕКТИВАМИ		**250**
7.1	**Структура діяльності**	**250**
7.2	**Дослідження колективу як цілісного соціального організму**	**251**
7.3	**Стилі управління у військовому колективі.**	**252**
7.4	**Конфлікт: попередження та подолання**	**255**
7.5	**Дисципліна в колективі**	**263**
7.6	**Методики психологічної діагностики**	**265**
ЧАСТИНА ДРУГА. ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ ВИЩОЇ ШКОЛИ		**305**
РОЗДІЛ 8. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ПЕДАГОГІКИ		**305**
8.1	**Загальні поняття педагогіки**	**305**
8.2	**Історія педагогіки та сучасність**	**308**
8.3	**Зв'язок педагогіки з іншими науками**	**314**
8.4	**Методологічні основи педагогіки**	**328**
8.5	**Методи дослідження сучасної педагогіки**	**331**
8.6	**Зміст військово-педагогічної діяльності офіцера як вчителя та вихователя підлеглих**	**332**
РОЗДІЛ 9. ТЕОРІЯ НАВЧАННЯ (ДИДАКТИКА). СУТНІСТЬ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ		**335**
9.1	**Загальна характеристика процесу навчання**	**335**
9.2	**Зміст навчання воїнів**	**338**
9.3	**Керівництво пізнавальною діяльністю**	**341**
9.4	**Виховання, розвиток та психологічна підготовка у процесі навчання**	**344**
РОЗДІЛ 10. ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ		**348**
10.1	**Загальна характеристика системи принципів навчання**	**348**
10.2	**Науковість у навчанні**	**348**
10.3	**Практична спрямованість навчання**	**349**
10.4	**Свідомість і активність тих, хто навчається – запорука успіху у підготовці професійних захисників України**	**352**
10.5	**Наочність навчання**	**354**
10.6	**Систематичність, послідовність і комплексність у навчанні**	**356**
10.7	**Навчання на високому рівні труднощів**	**358**

10.8 Міцність знань, навичок і вмінь 359
10.9 Принцип раціонального поєднання колективного та індивідуального підходів у навчанні 359
РОЗДІЛ 11. МЕТОДИ НАВЧАННЯ 362
11.1 Поняття про методи навчання 362
11.2 Усний виклад навчального матеріалу 363
11.3 Показ (демонстрація) 367
11.4 Вправа 369
11.5 Практичні роботи 370
11.6 Самостійна робота 371
11.7 Методи програмованого навчання 372
РОЗДІЛ 12. КЛАСИЧНА ПЕРЕВІРКА ТА ОЦІНКА ЗНАНЬ, НАВИЧОК ТА ВМІНЬ 374
12.1 Призначення перевірки та оцінки 374
12.2 Призначення і характер перевірок 375
12.3 Методи перевірки підготовленості воїнів 379
12.4 Оцінка знань, навичок і вмінь 381
РОЗДІЛ 13. ОСНОВИ ПРОЦЕСУ ВІЙСЬКОВОГО НАВЧАННЯ 383
13.1 Загальна характеристика процесу навчання військовослужбовців 383
13.2 Структурні елементи процесу навчання військовослужбовців 387
13.3 Закономірності та принципи військово навчання 394
13.4 Стисла характеристика принципів військового навчання 400
13.5 Форми навчання та види навчальних занять військовослужбовців. 419
13.6 Методи навчання військовослужбовців 426
13.7 Оцінка знань, навичок та умінь курсантів (слухачів, студентів) 436
13.8 Педагогічне тестування 445
РОЗДІЛ 14. ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ 456
14.1 Сутність виховання, структура та логічна послідовність процесу виховання 456
14.2 Керівництво процесом виховання 458
14.3 Завдання і зміст гуманістичного виховання 460
14.4 Військове виховання 462
14.5 Моральне виховання 463
14.6 Правове виховання 466
14.7 Естетичне виховання 467
14.8 Фізичне виховання 468
14.9 Патріотичне виховання 470
14.10 Економічне виховання 470
14.11 Екологічне виховання 471
РОЗДІЛ 15. ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИ ВИХОВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ 472
15.1 Поняття про принципи виховання 472

15.2 Гуманістична цілеспрямованість 472
15.3 Зв'язок виховання з життям в умовах протистояння з ворогом 474
15.4 Виховання у процесі діяльності 483
15.5 Виховання у колективі 484
15.6 Індивідуальний і диференційований підхід до психологічної підготовки 485
15.7 Поєднання вимогливості до тих, хто виховується, з повагою їх особистої гідності і турботою про них 486
15.8 Опора на позитивне в особистості і в колективі 487
15.9 Єдність, узгодженість і спадкоємність виховних впливів 488
РОЗДІЛ 16.МЕТОДИ ВИХОВАННЯ 490
16.1 Поняття про методи виховання 490
16.2 Метод переконання – основний метод виховання 490
16.3 Приклад як метод виховання 492
16.4 Метод вправи 493
16.5 Змагання як метод виховання 495
16.6 Метод заохочення 496
16.7 Критика і самокритика як метод виховання 498
16.8 Метод примусу у вихованні 499
РОЗДІЛ 17. КЕРІВНИЦТВО САМОВИХОВАННЯМ ВОЇНІВ 503
17.1 Сутність самовиховання майбутнього офіцера 503
17.2 Шляхи керівництва самовихованням 507
РОЗДІЛ 18.ПЕДАГОГІЧНИЙ ПРОЦЕС У ВИЩИХ ЗАКЛАДАХ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ 517
18.1 Загальна характеристика педагогічного процесу з особливими умовами навчання 517
18.2 Педагогічна культура та майстерність офіцера 520
18.3 Підготовка особового складу до бойової діяльності та до дій в екстремальних умовах 529
РОЗДІЛ 19. ПІДТРИМКА ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ЗАХИСНИКІВ УКРАЇНИ 545
19.1 Гештальт-терапія як метод підтримки психологічної стійкості 545
19.2 Психологічна підтримка військових гештальт-методами 547
19.3 Поєднання тілесно-орієнтованих, когнітивних та емоційно-регулятивних технік 547
19.3.1 Фізіологія бойового стресу та його нейрофізіологічні наслідки 547
19.3.2 Тунельний зір і реакції пам'яті у стані бойового стресу 549
19.4 Психологічна допомога та мотивація військових як запорука незламної армії 552
19.5 Аналіз проведених дій 576
19.5.1 Експрес діагностика ПТСР. Посттравматичний стресовий розлад (PCL–M) 579
ПІСЛЯМОВА 583

АЛФАВІТНИЙ ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЗЧИК **585**
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ **594**
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ **598**

ПЕРЕДМОВА

Актуальність наукового розуміння психологічних основ педагогічного процесу для військових та інших професійних захисників країни у закладах вищої освіти походить не тільки з соціально-психологічної ситуації, що характеризується відкритим збройним протистоянням у війні за гідність українського народу та недоторканість кордонів української держави, але й з глибоких змін в духовному, соціальному, економічному житті суспільства. Цих змін вимагає світова глобалізація, урбанізація, інформатизація, технологізація життя.

Молодь України хоче сильну правову державу і боронить ідею справедливої України.

Школярі мріють про професії професійного захисника країни і психолога, а курсанти і студенти закладів вищої освіти прагнуть опанувати спеціальними знаннями, які формують їх як професійних захисників країни.

Студентів і курсантів турбують не тільки проблеми силових структур, такі як злагодженість команди і підготовка до бойових дій, конструктивне використання різних форм страху, адаптація до бою, моніторинг психогенних втрат, психологічна допомога і психологічне супроводження під час бойових дій безпосередньо в зоні конфлікту, але й реадаптація, реабілітація і абілітація.

Навчання психологічній підтримці у вищій школі для забезпечення діяльності військовослужбовця регулюються Законами, Наказами та Інструкціями [1-5].

Специфічною проблемою для сектору безпеки та оборони країни є ідентифікація, усвідомлення нового способу життя у сучасній Україні, що має бути автентичним і позбавленим штучних нашарувань минулого і сьогодення, які руйнують; вкрай необхідною є підготовка кадрів з вищою освітою, що працюватимуть на розбудову України. Вищу військову школу України та заклади вищої освіти представляють особистості курсантів та тих, хто їх навчає.

Освіта сьогодні в активному шляху до опанування Європейською етикою та національною психологією збереження гідності та прав людини всередині країни.

Актуальним є завдання розвитку самосвідомості особистості майбутніх офіцерів, відяких залежить якість життя прийдешніх поколінь.

Світовий досвід останніх військових конфліктів показав значимість бойової моралі і групової злагодженості підрозділу в справі досягнення перемоги.

Офіцер сьогодення має мати якості високої професійної підготовки, бути справжнім патріотом України, володіти високою загальною культурою, в першу чергу, психологічною і духовною, бути дисциплінованим і відповідальним, прагнути змін, як в армії так і в інших державних структурах, які зроблять нашу країну передовою в світі

і здатною захистити кордони держави та права громадянина в середині країни.

До честі Збройних Сил України, українська армія ніколи в різні періоди своєї історії не воювала за захоплення територій інших держав.

Всі учасники правовідносин, з однієї сторони, – слідчі, судді, адвокати, прокурори, злочинці, потерпілі, свідки, позивачі та відповідачі, – з іншої, мають різні особливості правосвідомості, які вивчаються як розділи юридичної психології відповідно об'єкту дослідження.

Кримінальна психологія вивчає психологічні механізми протиправної поведінки та особистість правопорушників.

Судова психологія вивчає психологічні проблеми, що стосуються судочинства: кримінального, цивільного, адміністративного тощо. Найважливішим завданням судової психології є розробка теоретичних, методичних, організаційних та етичних засад діяльності судового експерта-психолога, де психолог виступає не лише як дослідник, а й як безпосередній учасник процесу судочинства.

Пенітенціарна психологія вивчає психологічні проблеми, пов'язані із соціальною адаптацією та ресоціалізацією засуджених.

Навчання і виховання у вищій школі носить професійну спрямованість. У курсантів, студентів та слухачів курсів підвищення кваліфікації в роки військового стану мають бути розвинені військово-професійні якості, рішучість і наполегливість, хоробрість і вірність, відданість Вітчизні; цілеспрямованість, воля, висока відповідальність за результати своєї служби, дисциплінованість, фізична витривалість; прагнення до постійного збагачення та поновлення знань, навички організації навчальної праці й управлінської діяльності, здатність до ініціативного, творчого і відповідального вирішення практичних завдань; організації та забезпеченні їх самостійної роботи, стажування та практики слухачів (курсантів); прагнення бути взірцем бездоганного виконання службового обов'язку, ретельності, творчого ставлення до справи, високої культури та моралі; прагнення про своєчасне і повне забезпечення підлеглих усіма видами утримання, створення умов для творчого опанування ними обраного фаху; військова дисципліна і внутрішній порядок, мотивація до здорового способу життя.

Справжній командир-організатор вже в курсантські роки має бути включеним в організаторську роботу, має вчитись вмінню завойовувати авторитет і користуватися ним, розвивати вміння вести за собою і бути лідером; опановувати себе, вміти самостійно приймати рішення, бути готовим діяти, вивчати і знати своїх підлеглих, не бути байдужим до їх внутрішнього душевного життя, бути справжнім лідером. Порядність людини передбачає її чесність, патріотизм, що у офіцера має узгоджуватись з фізичною формою і високим рівнем професійності.

Особливості сучасної психології вищої школи:

1. Необхідність відповідності процесу і результатів викладання завданням обороноздатності та внутрішньої національної безпеки держави.

2. Науковий характер освіти, виховання, навчання, розвитку та психологічної підготовки майбутнього офіцера.
3. Любов до національного і повага до загальнолюдського – формування національної свідомості, любові до рідної землі ісвого народу; володіння українською мовою, бажання її використовувати у навчальному процесі та життєдіяльності.
4. Демократизація виховання – розвиток різноманітних форм співробітництва, взаємоповага.
5. Пріоритет громадянської спрямованості навчально-професійної діяльності.
6. Поєднання активності, самодіяльності і творчої ініціативи курсантів з вимогливим керівництвом командування та викладач.
7. Урахування індивідуальних, статевих та вікових особливостей студентів і курсантів у навчально-виховному процесі.
8. Провідна роль атестованих та сертифікованих навчальних програм в інформаційному просторі для професійного зростання особистості.

Якість особистості випускника вищого навчального закладу (закладу вищої освіти) – цілісна сукупність елементів внутрішньої структури особистості, що визначає зміст соціально значущих і професійно важливих властивостей випускника.

Таким чином, **психологія вищої школи** розкриває психологічну основу і суть педагогічного процесу – закономірності і механізми становлення офіцера, розвиток психологічних явищ його внутрішньої сфери у зв'язку з опануванням ним знаннями, уміннями та навичками, необхідними при компетентному виконанні професійного обов'язку та у подальшому житті [40].

Сучасний стан розвитку психології вищої школи передбачає низку проблем.

Актуальність і важливість запропонованого підручника полягає в тому, що впроваджується дистанційна освіта та удосконалюється освіта для здобувачів другого і третього рівня, які потребують сучасної літератури для підготовки забезпечення цих дисциплін навчальним матеріалом.

Головним завданням книги є надання базових знань з психології вищої школи, виклад основоположних понять та пояснення основної термінології, аналіз сучасних наукових поглядів, літературних джерел та експериментальних даних.

У підручнику розкрито психологічні основи педагогічного процесу військової психології та педагогіки і педагогіки вищої школи: воєнно-наукові, методологічні та теоретичні фундаменти. Розкрито предмет, методи, завдання та актуальні проблеми психології вищої школи, взаємозв'язок психології вищої школи з іншими галузями психології. У розділі надані воєнно-наукові, методологічні, теоретичні та природно-наукові фундаменти психології вищої школи, показаний розвиток тенденцій у сучасній психології.

У підручнику розкрито закономірності психічних пізнавальних процесів у навчанні, виховані та вища нервова діяльність людини. У відповідному розділі показана роль психічних, пізнавальних процесів у підвищенні ефективності

освітнього (навчально-виховного) процесу, сучасні технології пізнання, особливості розвитку мовлення, відчуття, сприйняття, пам'ять, уява, мислення курсанта як майбутнього офіцера.

В сучасних умовах курсанту важливо знати підходи різних наукових шкіл до визначення психологічної структури особистості в умовах сучасних викликів. В підручнику надано матеріал про урахування в педагогічному процесі емоцій та почуттів курсанта (слухача, студента), волю та вольові якості курсанта (слухача, студента) та його діяльність: розкрита професійна спрямованість, її формування та розвиток у курсантів (слухачів, студентів), характер курсанта (слухача, студента), темперамент особи, здібності та покликання особистості військовослужбовця, характер, на вплив національної ідеї на формування особистості.

Підрозділ розглядається як активний фактор навчального процесу: сутність, зміст та психологічні особливості його функціонування, вплив педагога на колективну психологію, розкрита психологічна сутність конфліктів, у тому числі у колективі.

Важливою є також соціально-психологічна характеристика колективу кафедри закладу вищої освіти.

В кінці кожного розділу надано висновок та контрольні питання. На завершення навчального посібника представлено загальні висновки, список використаних джерел.

Важливо, що розвиток особистості воїнів розглядається зі врахуванням вікових особливостей людини, її онтогенезу, не тільки чоловічого, але й жіночого впливу на формування людини як громадянина країни та її захисника [41].

«Професійність та патріотизм» – лейтмотив книги, що спрямована на сприяння становленню педагога і майбутнього офіцера.

В підручнику зроблено акцент на розкритті психологічних механізмів і закономірностей формування особистості воїна.

Книга ілюстрована, зокрема, й психомалюнками самих курсантів, що сприяє засвоєнню навчальної інформації.

Підручник може бути корисний майбутнім офіцерам – студентам, курсантам, вчителям допризовної підготовки, а також науковцям, що займаються проблемами підготовки молоді до захисту рідної країни і служби в Збройних Силах України.

ВСТУП

Сучасний етап розвитку вищої школи, яка готує спеціалістів для служби в секторі і безпеки та оборони України характеризується орієнтацією на верховенство Закону та гарантії соціально-правового захисту особистості.

Заклади вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку правоохоронців та вищі військові навчальні заклади мають спільну орієнтацію на формування спрямованості особистості на захист країни.

Піднесення сили духу захисника країни, формування у ньому патріота, відданого своїй Батьківщині, людини, що прагне будувати своє життя на основі гуманістичних цінностей – складне завдання, що потребує від курсанта та студента закладу вищої освіти опанування психологічними закономірностями та механізмами професійного спілкування, стресостійкості, психолого-педагогічними знаннями [26,35].

Силові структури України (Збройні сили України, Національна гвардія, Державна прикордонна служба, Національна поліція, Служба безпеки України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, а також інші військові формування та органи, які забезпечують безпеку та захист держави) покликані надійно захищати Вітчизну, бути в постійній готовності захистити громадянина країни від порушення його прав не тільки від зовнішнього агресора, але і від внутрішніх негараздів, зберегти громадянські права людини і гарантувати негайну відсіч кожному, хто посягне на матеріальне чи моральне право людини.

Непереможність країни забезпечується відданістю їх захисників, озброєністю, забезпеченістю продовольством та одягом, міцними фаховими знаннями. Тому ще за часів князя Володимира турбота про військо вважалась найважливішою державною справою. Ключовою рисою ефективного розвитку силових структур України залишається постійне вдосконалення їх технічної оснащеності, в якому міститься один з головних показників обороноздатності держави. Велике значення має технічно оснащена зброя, але цей потужний засіб оборони ефективний лише в тому випадку, якщо особистий склад армії глибоко усвідомлює свою високу відповідальність перед Батьківщиною за недоторканність її кордонів, досконало володіє зброєю. У час глобалізаційних змін та інформатизації суспільства, розвитку психоманіпуляційних технологій надзвичайного значення набуває психологічна культура громадян країни і особливо воїна – її захисника.

Взаємодоповнення високої технічної оснащеності, майстерності та нездоланного морального духу становить бойовий потенціал професійних захисників країни. Тому слід надавати постійну увагу навчанню і вихованню офіцерів, підвищенню їх бойової готовності. При цьому на сучасному етапі розвитку країни зростає значення фактора спадкоємності поколінь, якийвимагає враховувати досвід попередніх поколінь захисників країни, поважати всіх, хто віддавав своє життя за недоторканність її кордонів.

В сучасних умовах зросли вимоги до якості та ефективності виховання офіцерів. Тому актуальним залишається формування у воїнів та громадян країни гуманістичного світогляду, відданості народним ідеалам, любові до країни. Важливим є виховання у офіцерів та воїнів активної життєвої позиції, відповідальності за виконання обов'язку, високої дисциплінованості, пильності, готовності в будь-який момент стати на захист своєї рідної держави.

Для виконання цих важливих завдань необхідно постійно вдосконалювати рівень виховної роботи, посилювати її зв'язок з життям.

Головна роль у підтримання готовності до виконання завдань за призначенням належить офіцерським кадрам, викладацькому складу, кураторам та наставникам воїнів, учителям допризовної підготовки в загальноосвітній школі, тобто усім, хто виховує молодь як захисників країни, навчає і виховує особовий склад армії України.

В. С. Медведєв першим захистив в Україні докторську дисертацію за спеціальністю «юридична психологія» на тему «Психологія професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ»у 1999 р Учене звання професора присвоєно у 2004 р. В. С. Медведєв є одним з організаторів психологічної служби пенітенціарних закладів (1991 р.), органів внутрішніх справ України (1997 р.) та підготовки практичних психологів цих відомств. Основні напрями наукового пошуку науковця? психологія злочинності; історіографія вітчизняної юридичної психології; психологія суб'єктів правоохоронної діяльності. Психодіагностичні методики, подані в посібнику О. О. Євдокимової, це матеріали, що пройшли експертизу провідних фахівців мовознавців та психологів щодо відповідності їх змісту та семантики іншомовним першоджерелам; містить методики діагностики таких характеристик, як толерантність до невизначеності, особистісні фактори прийняття рішень, здатність до рефлексії, здатність до саморегуляції, самоуправління та самоорганізації діяльності. Наведені методики також дозволяють діагностувати рівень самовладання, відповідальності, перфекціонізму, життєздатності особистості, типи орієнтацій у важких ситуаціях та ін. Широке практичне використання поданих україномовних методик у діяльності військових психологів довело їх ефективність і корисність.

Психологічна готовність воїна – це стан психічної мобілізованості, що включає в себе певні знання, навички, уміння та особистісні якості, необхідні для успішного виконання службових обов'язків, особливо в умовах стресу та ризику.

Психологія воїна вивчає психологічні особливості роботи та психіку військовослужбовця, базуючись на загальній та юридичній психології. Вона розглядає специфіку професійної діяльності воїна, включаючи психологічні якості, необхідні для успішного виконання службових обов'язків.

Виховання і навчання військовослужбовців, з одної сторони та правоохоронців, з іншої, ґрунтується і здійснюється на науковій основі, без якої сучасну армію будь-якої держави побудувати неможливо.

Наука та традиції українського народу завжди надійно слугуватимуть практичному вирішенню завдань, що стоять перед Збройними Силами та правоохоронними органами.

Боротьба українського народу за власну гідність і недоторканість української держави має чіткі філософські основи і психологічні механізми перемоги. Загальнометодологічною основою цієї боротьби є філософія людини і уявлення справедливості і добра, що перемагає зло, яке в решті решт себе самознищує. Авторитетні постаті українського народу світового рівня свідчать про право кожного народу на існування в індивідуальній самобутності і унікальності його буття (Т. Шевченко та ін.).

Переможний дух обумовлюється розумінням природи душі людини [58]. Першим в Європі отримав звання мудрої Фалес, який ще до Аристотеля вказав на те, що душа безсмертна. Організаційна єдність душі і тіла постає в єднанні і стверджуючому понятті духу, який є джерелом істини і живить переможні дії справедливої боротьби проти нещадного ворога.

Успіху воєнного спротиву окупації сприяє психологічний механізм витіснення: у спротиві багатовекторним внутрішнім і зовнішнім викликам, спрямованим на поневолення українського народу, керівним принципом прагнення до перемоги є покладання акценту на те, «за що» бореться український народ при другорядності смислового навантаження – «проти кого» йде боротьба, адже вороги можуть бути не тільки зовнішніми, а і внутрішніми (як то корупція тощо), проти чиєїхось дій або бездіяльності і навіть безпорадності. Адже в час багаторічного збройного супротиву мілітарізація та національне виховання має першочергове значення.

Український народ бореться за існування власної держави та за збереження української душі у властивих їй рисах працьовитості і мотивованого зверненні за ствердження гармонії у собі, навколишньому середовищі, оточуючих людях, творчій праці, за право жити у власній країні та власному домі

Батьківщина – це місце, де знаходиться дух і могили предків і де утворюється менталітет нації.

Поняття народу у своєї самоорганізуючій творчій силі єднання (який читав Кобзаря і заради цього, зокрема, вчив грамоту, вкладав сакральний сенс у розпис писанок і вишиванок, навчився в ієрархії цінностей людського буття ставити духовне понад усе інше Згадаймо, як перша масова еміграція брала з собою ікону, вишитий рушник, Кобзаря, писанки) в протиставленні безликого натовпу як маси людей, що не усвідомлює ні себе, ні своєї культури, ні власних дій.

Предмети ідентифікації дозволяли зберегти цілісність і тим самим психологічне здоров'я. Батьківщину розуміють як місце, в кому зберігається цілісність душевного буття людини, звідки починаються і куди ведуть її життєві стежки, рідну країну – як місце, в якому зберігається цілісність душевного буття цілого народу.

В сучасному житті нація безперечно постає як моральна суб'єктність, і має власну гідність, власне почуття обов'язку і відповідальності, власне сумління; суб'єктивність, що з повагою ставиться до інших суб'єктностей, інших націй, але ніколи не відмовиться від права на існування власної держави.

У досягненні перемоги з філософсько-психологічної точки зору важливим є культурно-мистецький підхід до проблеми формування захисника країни, при якому головними детермінантами формування особистості захисника вважається культура його народу, представлена різними видами мистецтва, а метою – створення особливого стану душі, що забезпечує бажання захищати свою країну.

Т.Шевченко глибоко вірив у те, що мистецтво робить людські душі більш моральними, бо має на них незбагненний доброчинний вплив. Він прагнув через інтерес до політичної історії, актуалізований засобами мистецтва, будити громадянську свідомість людей. Із настроїв і думок, що з особливою силою опанували його на історичних руїнах Чигирина й Суботова, виник у нього проект видавати альбом-зошит, що під назвою «Живописна Україна» ілюстрував політичну історію України починаючи ще від князівських часів, дав образ її мистецької культури, представляв національні українські звичаї, і, таким чином, укріплював національну свідомість словом і образом серед письменних і неписьменних людей завдяки чіткій вказівці на те, чим Україна різко відрізняється від інших національних спільнот. Цей мотив і зараз панує в душах українських патріотів Роки повномасштабної війни показали різниці між гітлерівськими і фашистськими загарбниками у ставленні до культурних цінностей.

Хранителем генетичної пам'яті народної історії й моральності, збудниками совісти, носіями світлих духовних якостей порадниками й піснетворцями були і є кобзарі-бандуристи, які наставляли людей на істинний життєвий шлях, за суттю Це була і є народна педагогіка в дії. Кобзарство як глибинне духовне явище в житті нашого народу, виникло ще в дотрипільську пору української культури і зараз сприяє становленню свідомості захисника країни у сучасності, відкриває людям шлях до життя в істині та до перемоги.

«Ген українців», що міститься у величі осіб світового масштабу свідчить про потужність і окремішність України.

Досягти перемоги допомагає збереження рівня особистості на позиціях гідності людського буття.

Піднесення від побуту солдатських окопів до молитовного звернення до Бога, читання світових шедеврів – Т.Шевченка і І.Франка, Стуса і Симоненка та інших дозволяє відчувати себе людиною у величі властивостей буття. Цілісність країни у своїй свідомості досягається читанням літературних геніїв народу народжених в різних куточках України. Надзвичайно актуальними звучить сьогодні думка І. Я. Франка про роль ідеалів у часи матеріальних скрут народу – тільки там, де ідеали живі, розвиваються і пнуться чим далі вище, маємо й прогресивну і чим раз інтенсивнішу матеріальну продукцію.

Важливою для перемоги є участь еліти у процесі її досягнення. Еліта складається з найбільш творчих, вольових і життєздатних сил усієї нації з представників усіх соціальних статусів. Елітарність є запорукою єднання нації, її наявність – передумовою входження в сучасну людську цивілізацію.

Шануючи шляхетність, П.Могила не розділяв еліту і просто людність. Ознаками елітарності він виділяв не стільки благородство дому і набуття стану багатства, скільки набуття достойних приятелів і виховання дітей у православній вірі, а виводив цю категорію від категорій вчинку і праці, результати якої досягаються терпінням, завзяттям і старанною наполегливістю.

Конструюючою ознакою переможного поступу українського народу є творчість. Творчість запобігає руйнуванню особистості і виникненню деструктивних тенденцій її розвитку. Наявність творчості характеризує процес життєдіяльності людини, що реалізує себе, і завдяки цьому знаходиться на етапі позитивного розвитку.

Е.Фром вважав деструктивність лише штучною альтернативою творчості. Бажання руйнувати виникає тоді, коли не може бути вдоволене бажання щось створювати. Задоволення потреби у творчості веде до щастя; руйнування веде до страждання, і, передусім, для самого руйнівника.

На дорозі до перемоги лежать філософські категорії цінності та цілісності. Людина, що у ставленні до інших висловлюється чи діє проти належного і ціннісного, іншими словами, протидіючи захисту країни, виступає як частка цілого, яке його не визнає, діє тим самим проти себе.

«Як ти сам – один з тих, що складає сукупність, так і всякий твій вчинок нехай входить до складу громадянського життя, а якщо який-небудь твій вчинок не співвідноситься безпосередньо або віддалено з суспільним призначенням, то він, значить, розриває життя і не дає йому бути єдиним», тому «вигнанцем є той, хто втікає від громадянського розуміння» (М. А. Аврелій), «той, що живе сам для себе… – ідіот (в перекл. з давньогрецької-idiotus». «Ідіот» походить від кореня «ідіо», що позначає його центричну, виключену з соціуму людину, яка уникає розуміння політичної сутності буття.

Греки вірили в мудрість народу як свідомих громадян у найвідповідальніші хвилини.

Укорінення людини – це єдність «підкорення світу» та «звільнення світу» від безладу; встановлення порядку як ідеї, смислу, «найпершої потреби душі», наближення людини «до вічного призначення» і встановлення таких соціальних стосунків, за яких ніхто не змушений порушувати одні суворі обов'язки для того, щоб виконати інші. У понятті «укорінення» (С.Вейль) поєднане об'єктивне і суб'єктивне, загальноісторичне, соціальне та екзистенціальне, буттєвісне та позабуттєвісне в житті людини. Укорінення є найважливішою в реальності потребою людської душі. Воно інтегрує всі потреби і являє їх цілісно, як обов'язок індивіда реалізуватися у здатності бути людиною, бути «хтойністю», особистістю, а не «щойністю».

До позбавлення коріння може призвести несприятливе панування одних людей над іншими, що проявляється, зокрема, в корупції. При цьому підставою знекорінення є гроші та наймана праця. Людина, що втрачає основи географічних та національних координат, однак позбавлена екзистенційного коріння, коли сутність її буття складають не життєва мета, не духовні, особистісні сили, а здатність бути «матеріалом», «людським фактором», попадає у розряд з некорінених «економічних аутсайдерів».

Неузгодженість буттєвих та соціальних цінностей може призвести до знекорінення людини. Творча життєдіяльність людини відхиляється від абстрактно-всезагального, адже зумовлюється не тільки умовами, місцем, часом, характером реалізації цілей, потребами та інтересами, але й особливостями індивідів, їхньою суб'єктивністю та системою екзистенціальних ідеалів і цінностей.

До знекорінення людського буття залучена освіта, яка орієнтована переважно на прагматизм, бюрократизм і формалізацію та позбавлена орієнтації на іншу людину, з нав`язуванням штучної культури людині, коли вибір професії йде не від серця, не є наслідком духовних прагнень, а стає умовою отримання повноважень, влади та грошей, стає прагненням до зовнішніх показників життєвого успіху.

Наслідком втрати культурного коріння є вилучення з суспільства орієнтації на виповнений вищих цінностей ідеал, який підкреслює головний недолік такої парадигми буття людини, яка б гарантувала людині лише її сите існування. Чуттєво-предметний рівень людського буття з характерним для нього укоріненням виключно на вітальному рівні унеможливлює формування людини як захисника. Чуттєвість набуває більшого значення в бутті людини, коли вона опосередковується символами і смислами культури, творчістю і духовністю, боротьбою за цінності суверенності і свободи.

Для людського буття важливим є усвідомлення зумовленості розвитку власної особистості місцем народження, професією, здійсненністю у соціальному оточенні. Кожна людина потребує багато коренів. Вона потребує того, щоб сприймати майже всю сукупність морального, інтелектуального, духовного життя через посередництво не тільки матеріальних опосередкувань, але й тих соціальних кіл, у які вона природно входить і які є «стимулами», що роблять її життя наповненим, інтенсивним, справді гідним людини.

Наявність відповідного життєвого досвіду людини, рідного народу, забезпечує найсуттєвішу особистісну, культурну самоідентифікацію, відкриває тим самим шлях до самопізнання й робить можливим укорінення людини у світ загальнолюдської та національної культури, а відтак – у буття, орієнтоване на захист країни.

Основу життєвого укорінення людини як професійного захисника країни складає організація такої підготовки воїнів, що повинні бути «духовним центром» упорядкованого життя військовослужбовців. Сприяти укоріненню

людини може лише суспільство, що сповідує духовність та культуру праці, повагу до національних цінностей. Ідеали переважно зовнішнього комфорту при вихованні захисника країни протиставляється культурі розуміння буттєвісного укорінення людини, акцентуючи передусім на соціально-психологічному вияві вищих цінностей буття, укоріненням саме у екзистенційно-онтологічному плані. Відтак буттєвісне укорінення людини ми трактуємо як «буття країни у собі», «культури народу у собі», як максимальну повноту буття людини, самоактуалізацію та самореалізацію всіх власних сутнісних сил, як конкретного варіанту втілення позитивних можливостей, здібностей, цілей та цінностей, горизонтів особистісного простору для проявів духовності, творчості.

Укорінення людини – це спрямованість людини на самоорганізацію, розуміння необхідності «внутрішнього» стрижня «зовнішньої» людини як смислоутворюючої константи буття та потреби особистісного самовизначення у зв`язку з кореневою культурою. Особливості укорінення людини в національній культурі передбачають творення «культури себе» не на ґрунті національно-етнічного індивідоцентризму, а у взаємодії із загальнолюдськими цінностями та смислами культури, тобто на основі інтерсуб'єктивності представників різних національностей.

Перші спроби філософського пошуку смислових «рецептів» спасіння людини від втрати буттєвісного коріння були здійснені антропологічно налаштованою філософією, особливе місце в якій займали екзистенціальна філософія та феноменологічна методологія

Філософи-екзистенціалісти ставили перед собою завдання допомогти людині вистояти, знайти своє місце у світі, тобто вкоренитися у бутті. Глибинний смисл екзистенціалізму і полягає у розумінні того, що людина перебуває перед альтернативою вибору автентичного, справжнього буття, у якому особистість обирає себе, укорінюється у бутті та несправжнього, коли втрачається Я людини і вона губиться у масі, у натовпі.

Пошук єдиносутнісного смислу серед множини інших, зниження напруження людського буття обумовлюється зближенням смислів повсякденного та вищого, істинного буття як «культурного горизонту», «сутнісного кореляту конституювання світу»(Е. Гуссерль) та життєвого світу людини.

Шлях до укоріненості особистості як захисника країни є виявом гармонії всезагального, особливого та індивідуального, біологічного, соціального в особистості і це означає актуальну здатність людини до укорінення, що робить її непереможною і успішною у боротьбі.

Країна, громадяни якої глибоко укорінилися у своїй рідній мілітарній і гуманітарній культурах (культура козака і землероба гармонійно поєднуються в українській душі), мові, побутових і життєтверджувальних традиціях, вірі, а кроною сягають у височінь духовності буття, є непереможною. Важливе місце у навчанні та вихованні особового складу належить військовій психології та військовій педагогіці.

Психологія вивчає психологічні механізми та закономірності прояву та розвитку психологічних особливостей особистості воїна і військових колективів в умовах мирного і воєнного часу.

Розвитку вітчизняної психологічної науки сприяють праці сучасних психологів – І. Д. Беха, О. І. Бондарчук, М. Й. Боришевського, Л. Ф. Бурлачука, М. Й. Варія, Л. М. Карамушки, С. Д. Максименка, В. П. Москальця, Ю. О. Приходько, О. П. Саннікової, С. М. Симоненко, О. Я. Чебикіна, Т. С. Яценко та ін.Педагогіка досліджує сутність, зміст, закономірності навчання, виховання, розвитку та психологічної підготовки особистості воїна і військових колективів. Вона обґрунтовує принципи, форми, методи і засоби навчання та психологічної підготовки колективів.

Праці видатних сучасних педагогів, зокрема В. М. Галузинського, С. У. Гончаренка, М. Стельмаховича, О. В. Сухомлинської, М. Б. Євтуха, І. П. Підласого, М. Фіцули та ін. дозволяють поглибити наукові педагогічні знання.

На ниві психологічної науки у сфері діяльності працюють видатні вчені: доктори психологічних наук М. С. Корольчук, Г. В. Ложкін, О. А. Матеюк, Є. М. Потапчук, В. В. Стасюк та інші; доктори педагогічних наук В. С. Маслов, В. В. Ягупов, М. І. Нещадим та інші.

В. Зонь дослідив проблему виховання вольових якостей у курсантів вищих військових навчальних закладів. Ним розглянуто історичні, теоретичні та практичні аспекти проблеми, сучасну зарубіжну та вітчизняну практику виховання вольових якостей майбутніх офіцерів. У площині військово-патріотичного виховання відомі дослідницькі пошуки А. Афанасьєва, І. Гамули – у питаннях формування відповідальності курсантів. Ю. Красильником обґрунтовано концептуальне положення щодо суті, змісту, структури патріотизму особистості воїна та його виховання, розроблено систему патріотичного виховання Збройних Сил України на засадах української етнопедагогіки, здійснено науковий аналіз педагогічних умов використання даної науки у патріотичному вихованні воїнів; В. І. Осьодло здійснюються дослідження з проблеми суб'єктності фахівця.

Психологія та педагогіка тісно взаємодіють і в цій взаємодії активно розробляються умови та шляхи ефективного впливу на свідомість та поведінку воїнів з метою формування у них високих морально-психологічних та бойових якостей.

Психологія і педагогіка враховують досягнення багатьох наук про людину, колектив, про їхню трудову і бойову діяльність, зокрема воєнну історію, музеєзнавство, краєзнавство тощо. Велике значення має знання воїнами культури свого народу. Важливим є прагнення молодої людини опанувати професійними знаннями, уміннями, навичками на високому рівні майстерності, що на найвищому її прояві називають військовим мистецтвом.

Теорія і практика психології і педагогіки є тісно пов'язаними. Навчальна і виховна робота у військових структурах дає високі позитивні результати,

якщо вона ведеться зі врахуванням закономірностей, що розкриваються психологією і педагогікою. Успіхи у бойовій, морально-психологічній підготовці особового складу значною мірою обумовлені тим, що їхня діяльність будується на науковій теорії і найкращому досвіді практичної роботи, традиціях народу та знаннях кращого світового досвіду воєнних перемог.

Для того, щоб успішно навчати і виховувати підлеглих, курсанту недостатньо мати певну суму знань, які він отримує у вищих закладах освіти і при самостійному вивченні ним літератури, йому необхідно вести гідний педагога спосіб життя і виробити у себе психолого-педагогічний образ мислення та дії при вирішенні навчально-виховних завдань; в керівництві воїнами мислити поняттями психології і педагогіки, застосовувати їх у повсякденному жит ті та службі.

Психологічна готовність військовослужбовця – це комплексне поняття, що включає мотиваційну, когнітивну, операційну та особистісну складові, необхідні для ефективного виконання службових обов'язків, особливо в екстремальних умовах. Це не лише знання та навички, але й психологічна стійкість, здатність до саморегуляції та емоційного контролю[18,19,20].

Звичка регулярно знайомитися з новими працями з військової психології і педагогіки, активна і систематична самостійна робота студентів, курсантів і молодих воїнів з оволодіння знаннями з психології і педагогіки, систематичне першоджерельне читання класиків воєнно-психологічної думки та воєнної мемуарної літератури, яка містить кращий досвід навчання, виховання та керівництва діяльністю особового складу в роки різних війн, періодичних видань – відомчих газет та журналів, – усе це допомагає краще уявити службу, бойову діяльність, побут особового складу, а також навчально-виховні завдання, які стоять перед офіцерами, зрозуміти сутність психолого- педагогічного підходу до їх вирішення. Хорошим підґрунтям у засвоєнні воєнної психології і педагогіки є перегляд та обговорення з позицій психолого-педагогічної науки нових навчальних і художніх фільмів, що мають повчальний зміст і присвячені життю воїнів і військових колективів.

Вирішальну роль у засвоєнні навчального матеріалу з воєнної психології та педагогіки має практичне застосування отриманих знань у повсякденному навчанні і службі, звичному способі життя. Тоді знання перетворюються в особисті погляди, в систему психолого-педагогічних знань, мислення – основу ефективної, творчої роботи з навчання і виховання підлеглих та керівництва їхньою діяльністю.

Психологічний супровід педагогічного процесу підготовки професійних захисників країни набуває якісно нових форм завдяки комп’ютерним технологіям, що значно доповнює можливості суб’єктів навчально-виховного та діагностико-корекційного процесу. Разом з тим, зберігається і підсилюється значення особистості офіцера.

Цей підручник подає систематизований виклад психології та педагогіки відповідно до програми підготовки майбутніх воїнів у вищих військових

навчальних закладах та закладах зі специфічними умовами навчання для підготовки правоохоронців, у ньому розкриваються основні психолого-педагогічні механізми та закономірності, що лежать в основі успішної служби, бойової діяльності офіцерів, сутність розвитку та застосування найкращих форм та методів навчання, змісту виховання та морально-психологічної підготовки особового складу, згуртування колективів, зміцнення дисципліни та бойової готовності частин і підрозділів, розвитку гуманітарних знань зі врахуванням вікових особливостей молоді, сприяння становленню громадянськості.

Для ефективного педагогічного процесу офіцерові й викладачу, кураторові й наставнику необхідно чітко уявити складність і відповідальність завдань, які стоять перед командиром у сучасних умовах. Для ефективного керівництва навчанням та вихованням студентів, курсантів, слухачів як захисників країни необхідні психологічна культура і професійна компетентність, міцні психологічні і педагогічні знання, які можна було б застосовувати в реальних умовах життя та служби індивідуально до кожної людини зі врахуванням її особистісних якостей.

При підготовці особистості захисника країни набуває значення виховання на культурній спадщині свого народу, найкращих творах мистецтва та історичних здобутках

Навчальне видання

СНІГУР Людмила Анатоліївна,
МИХАЙЛЕНКО Вікторія Олександрівна,
БІЛОНОЖКО Наталія Йосипівна
та інші

ВІЙСЬКОВА ПСИХОЛОГІЯ І ПЕДАГОГІКА: ФОРМУВАННЯ ЗАХИСНИКА УКРАЇНИ

Підручник

Надруковано в авторській редакції
з готового оригінал-макета

2-ге видання, змінене і доповнене

Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 37,50.

Видавець Марченко Т. В.
м. Львів-53, 79053, Україна, тел.: +38 (050) 370-19-57
e-mail: magnol06@ukr.net
https://magnolia.lviv.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції:
серія ДК № 6784 від 30.05.2019 року,
видане Державним комітетом інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України.

Надруковано у друкарні видавця Марченко Т. В.